

Er is veel belangstelling voor handelingsgericht werken (HGW). *HGW concretiseert goed onderwijs en doeltreffende leerlingbegeleiding, zodat docenten beter kunnen omgaan met de overeenkomsten en de verschillen tussen de leerlingen in hun klas.* HGW draagt bij aan een professioneel en positief werkklimaat en een constructieve communicatie tussen collega's en met leerlingen en hun ouders. *HGW is een werkwijze waarbij onderwijsprofessionals (mentoren, docenten, zorgcoördinatoren en leidinggevenden) en deskundigen in en om de school handelen volgens zeven – samenhangende – uitgangspunten.*

1. *De werkwijze is doelgericht.* Ambitieuze doelen en effectieve feedback zijn belangrijke kenmerken van goed onderwijs. Daarom formuleren onderwijsprofessionals vanuit een einddoel (examen, vervolgopleiding of arbeid) tussendoelen voor de leerprestaties, werkhouding en sociale competenties van hun leerlingen.
2. *Het gaat om afstemming en wisselwerking.* Jongeren ontwikkelen zich in wisselwerking met hun omgeving. Door de wisselwerking tussen leerlingen/docenten, leerlingen onderling, jongere/ouders en school/ouders te bespreken en te observeren, zijn situaties op school beter te begrijpen en aan te pakken.
3. *Onderwijsbehoeften van leerlingen staan centraal.* Bij goed onderwijs variëren de aanpak, de instructie en de leertijd. Onderwijsbehoeften spelen hierbij een belangrijke rol: welke kennis of vaardigheid moet(en) deze leerling(en) verwerven? En welke pedagogisch-didactische aanpak heeft hij/hebben zij daarvoor nodig?
4. *Mentoren en docenten maken het verschil.* Zij stemmen hun onderwijs zo veel mogelijk af op wat hun leerlingen nodig hebben en bevorderen zo hun leerprestaties en welbevinden. Zij doen ertoe, ook voor de leerling die ze maar twee uur per week zien! De kernvraag is: wat hebben mentoren en docenten nodig om deze rol te kunnen vervullen: wat zijn hun ondersteuningsbehoeften?
5. *Positieve aspecten van leerlingen, docenten, klassen en ouders zijn van groot belang.* Naast problematische aspecten zijn deze nodig om ambitieuze doelen te formuleren en een goed plan van aanpak te maken.
6. *Betrokkenen werken constructief samen.* Samenwerking tussen onderwijsprofessionals onderling en met leerlingen, ouders en deskundigen draagt bij aan schoolsucces. Het leidt ook tot minder verzuim en schooluitval.
7. *De werkwijze is systematisch en transparant.* Het is inzichtelijk hoe de school wil werken en waarom. Er zijn heldere afspraken over wie wat doet, wanneer, hoe

en waarom. Deze afspraken zijn verwerkt in een onderwijs- en begeleidingsroute. Onderwijsprofessionals en deskundigen zijn open over hun manier van werken en over hun plannen en motieven.

De zeven uitgangspunten tezamen bieden een *wenselijk kader, oftewel een ideale werkwijze*. Een school kan ervoor kiezen deze na te streven in haar dagelijkse praktijk. HGW is meer dan planmatig werken: het is werken volgens alle uitgangspunten. Een aantal daarvan kan een omslag in attitude betekenen, zoals:

- van wat een leerling is of heeft (probleem of stoornis) naar wat hij nodig heeft van docenten (diens onderwijsbehoeften);
- van 'de leerling moet zich aan ons onderwijs/mij als docent aanpassen' naar 'wat kunnen wij/wat kan ik als docent doen, zodat het deze leerling lukt om ...?';
- van 'de schuld bij de probleemleerling leggen' naar 'zelf in de spiegel kijken';
- van probleemgericht denken naar oplossingsgericht denken en handelen;
- van een school die ouders informeert naar een school die ook de ervaringsdeskundigheid van ouders benut in haar onderwijs.

HGW: weer wat nieuws?

Onderwijsprofessionals passen al veel van HGW toe, bewust dan wel onbewust. Dat maakt de werkwijze herkenbaar voor de praktijk. In die zin is HGW niet iets heel nieuws of een totaal andere manier van werken. HGW biedt een procedureel én inhoudelijk kader en is daardoor goed te gebruiken bij reflectie en kwaliteitsverbetering: wat doen we al handelingsgericht en wat zouden we meer handelingsgericht willen doen? Een school kan er dus haar voordeel mee doen: veel van het werk dat onderwijsprofessionals dagelijks *'onbewust (on)bekwaam'* doen, wordt *'bewust bekwaam'*. Hierdoor is hun werk beter overdraagbaar aan collega's, leerlingen en ouders.

HGW in het voortgezet onderwijs

In het primair onderwijs (PO) is HGW populair; in het (speciaal) basisonderwijs wordt het op grote schaal toegepast. Inmiddels is HGW in een groot aantal samenwerkingsverbanden (SWV) met succes ingevoerd. HGW wordt beschouwd als een belangrijke werkwijze om Passend Onderwijs te realiseren, de onderwijszorg te verbeteren en opbrengstgericht te werken. Aangezien er vanuit het voortgezet onderwijs (VO) steeds meer vraag naar HGW is, hebben we de werkwijze bewerkt voor het VO. Dat hebben we samen met onderwijsprofessionals uit het VO en met trainers 'HGW in het VO' gedaan. Ervaringen in het PO en het VO zijn hierbij benut. Ondanks de verschillen met het PO, is HGW ook in het VO bruikbaar, zo blijkt uit implementatietrajecten HGW/VO (www.onderwijszorgroutesvo.nl).

Doelgroep en opzet van het boek

Dit boek is bestemd voor *onderwijsprofessionals in het V(S)O: mentoren, docenten, zorgcoördinatoren en leidinggevendenden. Het is ook relevant voor ambulante begeleiders, remedial teachers, leer/gedragsspecialisten en andere deskundigen in en om de school.* Het geeft antwoord op de vraag: hoe kun je handelingsgericht werken? En illustreert dat met praktijkvoorbeelden.

In hoofdstuk 1 komen de zeven uitgangspunten van HGW aan de orde: wat betekenen deze voor het dagelijkse werk in het VO? Hoofdstuk 2 gaat over goed onderwijs: wat verstaan we hieronder en wat betekent het voor docenten? De hoofdstukken 3 en 4 gaan over constructief communiceren met leerlingen, respectievelijk ouders: welke richtlijnen bevorderen een goede samenwerking met hen? De ‘onderwijs- en begeleidingsroute HGW’ komt in twee hoofdstukken aan bod. Eerst bespreken we de ‘HGW-cyclus voor de klas’ (hoofdstuk 5). In deze cyclus verwerkt de mentor de gegevens van alle leerlingen in een klassenoverzicht en maken de docenten op basis daarvan een klassenplan waarin ze aangeven hoe ze hun onderwijs afstemmen op wat de leerlingen nodig hebben. In hoofdstuk 6 bespreken we de ‘HGW-cyclus voor de individuele leerlingen’ die extra ondersteuning nodig hebben. Zij worden besproken in een leerlingbespreking, intern zorgteam, ondersteuningsteam of zorgadviesteam. Hoe is in al deze besprekingen handelingsgericht samen te werken? Hoofdstuk 7 ten slotte gaat over de implementatie in het VO: hoe creëren we een lerende organisatie en is HGW zodanig te borgen dat het ‘levend’ blijft? Bijlage I bevat formulieren ter ondersteuning van HGW in de praktijk. Bijlage II bevat checklists met docentvaardigheden. Alle informatie uit deze bijlagen is gratis te downloaden , zodat de materialen te bewerken zijn voor de eigen situatie. Deze downloads bevatten ook aanvullingen, verdiepingen en voorbeelden. In dit boek zijn ze aangegeven met: . Bijlage III bevat – per hoofdstuk – een overzicht van de downloads.

Voor de leesbaarheid is gekozen voor ‘hij’. Uiteraard is hier net zo goed ‘zij’ te lezen.

Implementatie van HGW

Het implementeren van HGW is een dynamisch en uitdagend proces. Als een school met HGW aan de slag wil, is het belangrijk dat de leidinggevende(n) samen met docenten en andere onderwijsprofessionals hiervoor een bewuste keuze maakt/maken, passend bij de missie, visie en andere ontwikkelingen in de school. Het gaat namelijk altijd om ‘HGW op maat’. Relevante vragen zijn: past HGW bij het werkconcept van de docenten, bij hun waarden, opvattingen en overtuigingen? Sluit het aan bij hun onderwijsvisie en de doelen die zij nastreven? Past het bij de redenen waarom zij van hun werk houden en trots zijn op hun vak? Het gaat dus om reflecteren en keuzes maken: waarom willen wij meer handelingsgericht gaan werken? Wat hebben we eraan? Wat levert het ons op? Wat kost het ons aan tijd en energie? Verbeteren we met HGW ons onderwijs en de leerlingbegeleiding en realiseren we daarmee Passend Onderwijs?

Implementatie op maat vergt keuzes: gaan we voor toepassing van alle zeven uitgangspunten tegelijk of starten we met het toepassen van één specifiek uitgangspunt? En doen we dat voor de hele klas/alle leerlingen of beginnen we met de leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben?

Leraren ervaren een hoge werkdruk (Van Grinsven, Elphik & Van de Woude, 2012), zowel in het PO (84% van de leerkrachten) als in het VO (78% van de docenten). Wij zijn ons ervan bewust dat het implementeren van HGW tijd en energie kost en de werkdruk verhoogt. Tegelijkertijd leren ervaringen in het PO dat onderdelen van HGW op den duur tijd kunnen besparen en – vanwege de positieve effecten ervan – meer energie en werkplezier geven. Het maakt onderwijsprofessionals bewust van wat ze doen (en waarom) en geeft hen meer grip op hun dagelijkse werk. HGW biedt tevens veel houvast in de communicatie binnen een team en met leerlingen en hun ouders.

HGW blijkt voor veel leraren gemakkelijker toe te passen bij een individuele leerling dan bij een hele klas. Het in kaart brengen van de klas in een klassenoverzicht en het maken en uitvoeren van een klassenplan zijn niet eenvoudig. Sommige leraren vragen zich af of de baten hiervan opwegen tegen de kosten. Zij vrezen dat HGW versmalt tot het invullen van formulieren omdat het moet, in plaats van dat het hen ondersteuning biedt in de dagelijkse praktijk (Pameijer, 2011). Een terechte vraag is dan ook: is hoofdstuk 5 over de ‘HGW-cyclus voor de klas’ een brug te ver voor het VO? Is het toepassen van de principes op alle leerlingen te hoog gegrepen? Na enige aarzeling hebben we ervoor gekozen om dit hoofdstuk toch in dit boek op te nemen, opdat onderwijsprofessionals in het VO deze vraag zelf kunnen beantwoorden. Een belangrijk argument is dat HGW hecht aan een preventieve aanpak: hoe beter de kwaliteit van het onderwijs in de klas (de basis), hoe meer leerlingen hiervan profiteren. Met andere woorden: hoe sterker de boot (het basisaanbod), hoe minder leerlingen buiten die boot vallen. Het is dus aan de lezer om te kiezen: begin ik met HGW bij een leerling die extra ondersteuning nodig heeft (hoofdstuk 6) of bij een groepje leerlingen of een hele klas (hoofdstuk 5)?

Waar is HGW in het VO op gebaseerd?

HGW in het VO is gebaseerd op de volgende boeken:

- Handelingsgerichte diagnostiek (HGD) voor schoolpsychologen/orthopedagogen werkzaam in het onderwijs (Pameijer & Van Beukering, 2004), in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking (Pameijer & Van Laar-Bijman, 2007) en in de jeugdzorg (Pameijer & Draaisma, 2011);
- HGW voor intern en ambulante begeleiders, remedial teachers en andere leer/gedragspecialisten in het (speciaal) basisonderwijs en speciaal onderwijs (Pameijer & Van Beukering, 2006);
- HGW voor schoolteams in het PO (Pameijer, Van Beukering & De Lange, 2009).

Voor meer informatie, zie VW1.

HGW op school en in een samenwerkingsverband VO

Als alle onderwijsprofessionals in een school werken volgens het gemeenschappelijke kader van HGW, dan *hanteren ze eenzelfde visie, ze streven hetzelfde na en spreken dezelfde taal*. Dat vergemakkelijkt hun samenwerking aanzienlijk. HGW biedt hen ook houvast in de communicatie met leerlingen en hun ouders: “Zo willen we graag samenwerken.” HGW kan tevens als inspiratiebron voor de leerlingenzorg in een SWV VO fungeren. Zo ontstaat een doorgaande lijn vanuit een gezamenlijk werkconcept: *teams van reguliere scholen voor VO en interne deskundigen werken handelingsgericht, deskundigen rondom de school verrichten HGD, de toekenning van onderwijsondersteuningsarrangementen gebeurt handelingsgericht en teams en deskundigen in het VSO werken volgens dezelfde principes*. HGW biedt op al deze niveaus een kader voor afstemming.

HGW concretiseert Passend Onderwijs. Het draagt bij aan de kwaliteitsverbetering van het onderwijs aan alle leerlingen: de ‘gewone’ leerlingen en de leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben. Door uit te gaan van hun onderwijsbehoeften bevordert HGW dat iedere leerling – in het VO en VSO – zo veel mogelijk ‘onderwijs op maat’ krijgt.

HGW en onderwijsbeleid

HGW helpt bij het realiseren van *Passend Onderwijs* in het VO. De kern van dit beleid is dat alle leerlingen recht hebben op goed onderwijs dat aansluit bij hun mogelijkheden en beperkingen (www.passendonderwijs.nl). Geen enkele leerling mag tussen wal en schip vallen. De onderwijs- en begeleidingsroute van HGW ondersteunt teams bij het afstemmen op de onderwijsbehoeften van hun leerlingen. Onderwijsprofessionals brengen de overeenkomsten en de verschillen tussen de leerlingen in een klas in kaart en bepalen welk onderwijsaanbod daarbij past. Dan ontstaat de vraag: hoe is dit aanbod haalbaar te maken? Zijn bijvoorbeeld de leerlingen die dezelfde instructie en type opdrachten nodig hebben samen te voegen?

Leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben, worden beter begeleid. Vanaf augustus 2014 zijn scholen voor VO verplicht ook deze leerlingen een passende onderwijsplek te bieden. Als het kan in het regulier onderwijs, maar als het moet in het speciaal onderwijs. Passend onderwijs betekent dus niet dat het gewone VO alle leerlingen moet opvangen. Ieder SWV biedt een dekkend onderwijsaanbod, bestaande uit reguliere scholen, flexibele tussenvormen en voortgezet speciaal onderwijs (VSO). Per ‘zorgleerling’ bespreken de betrokkenen wat diens onderwijsbehoeften zijn en waar het passende onderwijsaanbod het beste te realiseren is.

Uiteindelijk zijn het de docenten die Passend Onderwijs mogelijk maken. Daarom moeten zij beter toegerust zijn om leerlingen extra te begeleiden. Het gaat erom wat docenten en mentoren nodig hebben om deze leerlingen goed onderwijs en adequate begeleiding te bieden: wat zijn hun ondersteuningsbehoeften? Die verschillen van situatie tot situatie en van docent tot docent. Met HGW is hier zicht op te krijgen.

Voor Passend Onderwijs is het belangrijk te weten wat een leerling wél kan: wat zijn zijn mogelijkheden, interesses en talenten? Ook voor een krachtige kennismaatschappij is *talentontwikkeling* essentieel (VO-raad, 2010). Met HGW zoeken onderwijsprofessionals gericht naar de talenten van iedere leerling, ze bouwen deze uit en benutten ze in het onderwijs en de begeleiding.

De betrokkenheid van ouders bij de invulling van het onderwijs aan hun kind kan beter (Onderwijsraad, 2010). De sterke positie van ouders in HGW draagt bij aan het versterken van de *ouderbetrokkenheid*. School en ouders bepalen in goed overleg welk onderwijsaanbod en extra begeleiding het beste passen bij wat een leerling nodig heeft.

Met *opbrengstgericht werken* (www.venstersvoorverantwoording.nl) zijn de leerprestaties in een school, bouw, sectie of klas en van individuele leerlingen te maximaliseren. HGW is te benutten bij het analyseren en verbeteren van de opbrengsten (voor alle leerlingen) en van de effecten van de extra begeleiding (voor de leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben). HGW ondersteunt eveneens het werken met een ontwikkelingsperspectief (www.onderwijsinspectie.nl): het beoogde uitstroomprofiel (type vervolgonderwijs, arbeid of dagbesteding), het na te streven leerrendement op een of meer vakken en de leerroute daarnaartoe.

Leeswijzer

Dit boek bevat veel informatie. Onderwijsprofessionals verschillen in de manier waarop ze zich kennis toe-eigenen. Sommigen lezen graag over HGW, voor hen is dit boek geschikt. Anderen horen liever over HGW, observeren hoe het er in de praktijk uitziet, googlen ernaar of bezoeken een school die al handelingsgericht werkt. Binnen een team zijn deze verschillen goed te benutten; teamleden vullen elkaar hierin mooi aan. Een aantal van hen leest hoofdstukken uit dit boek en presenteert die aan hun team. Anderen interviewen en observeren collega's die al handelingsgericht werken en presenteren hun conclusies aan hun team. Daarna proberen ze aspecten van HGW bewust uit: wat werkt voor ons? Naar aanleiding van deze ervaringen gaan ze gericht lezen: wat zegt dit hoofdstuk of die paragraaf daar nu precies over? Dit boek kan ook als achtergrondliteratuur en naslagwerk dienen bij trainingen HGW/VO.

Dank

Velen hebben als meelezer een waardevolle bijdrage aan dit boek geleverd: Gijs van de Beek (KPC Groep), Joyce Bek (Altra en Johanna Consultancy & Coaching voor Jeugdzorg en Onderwijs), Arjan Clijsen (KPC Groep), Gerjan van Dijken (VMBO Sprengeloo), Inge Hummel (Cordys Onderwijstrajecten), Els de Jong (Hogeschool Utrecht, Seminarium voor Orthopedagogiek), Karen van Kooten (Van Kooten & Co), Harrie Velderman (Velderman, training, nascholing en advies), Hanneke Visser (Accent Onderwijsondersteuning), Jos de Vries (Hogeschool Utrecht, Seminarium voor Orthopedagogiek) en Renate de Wit (Accent Onderwijsondersteuning). Heel veel dank voor de grote betrokkenheid bij dit project. We zijn jullie erkentelijk voor het constructieve meedenken en de vele goede suggesties! Ook danken we graag alle scholen voor VO en VSO waar we HGW-trainingen hebben gegeven: we hebben veel van en met jullie geleerd!

Ten slotte

We zijn zeer benieuwd naar ervaringen met HGW: wat werkt goed en wat niet? Welke suggesties ter verbetering heb je? We hechten veel waarde aan feedback. Heb je die, laat het ons weten! HGW blijft immers in ontwikkeling en we benutten daarbij graag praktijkervaringen en -onderzoeken. Bij voorbaat veel dank.

We hopen met dit boek niet alleen lezers meer kennis over HGW te verschaffen, maar hen ook te inspireren en te motiveren om aspecten ervan in het VO uit te proberen. Voor eenieder die hiermee aan de slag gaat: veel werkplezier en succes gewenst!

Noëlle Pameijer, Tanja van Beukering,
Magda van der Wulp en Alyce Zandbergen
Hilversum, September 2012